

Rückert, Ruigvoorn, en de plannen tot uitbreiding van het stadhuis I

Paul van de Sande*

In 1917 werd aan de Tilburgse gemeenteraad gepresenteerd het 'Algemeen Uitbreidingsplan der Gemeente Tilburg', ontworpen door de toenmalige directeur van de dienst Publieke Werken, J.H.E. Rückert (1879-1918).¹⁾ Deze had een militair-technische opleiding genoten, en was dus geen stedenbouwkundige van huis uit. Dat kon ook moeilijk, want een speciale opleiding op het gebied van stedenbouw bestond in Nederland nog niet.²⁾ In de praktijk waren het daarom zowel architecten als ingenieurs, die zich bezighielden met het ontwerpen van uitbreidingsplannen; een snel groeiende 'markt' sedert de inwerkingtreding van de Woningwet in 1902, op grond waarvan elke gemeente met meer dan tienduizend inwoners verplicht was tot het maken van een dergelijk plan.

Nu was in de ogen van de architecten stedenbouw op de eerste plaats een zaak van esthetisch-verantwoorde vormgeving, en vanuit die opvatting maakten zij aanspraak op een leidinggevende rol bij het maken van stedenbouwkundige plannen. Tegenover zich vonden zij de ingenieurs, voor wie het belang van de stedenbouw primair gelegen was in het oplossen van utiliteitsvraagstukken; een vooral technische aangelegenheid dus, behorend tot het specifieke vakgebied van de ingenieur. Kortom, stedenbouw was betwist gebied, hetgeen in de jaren 1913-1914 leidde tot een vinnig debat in de vakbladen.

Ingenieur en romanticus

Rückert nam persoonlijk deel aan die discussie. Als pleitbezorger van de zogeheten 'hygiënistische school' van ingenieur-stedenbouwers, schreef hij een artikel met de voor zich sprekende titel: 'Stedenbouw, een arbeidsveld van den ingenieur bedreigd.'³⁾ Hij werd van repliek gediend door niemand minder dan H.P. Berlage (1856-1934). Als woordvoerder van de 'esthetische school' van architect-stedenbouwers stelde deze dat het juist de architect was, die zijn arbeidsveld bedreigd zag door de ingenieur; een gevaarlijke ontwikkeling, te meer waar die ingenieur dacht zelf over voldoende esthetisch inzicht te beschikken, zoals Berlage meende te bespeuren in het geval van Rückert.⁴⁾

En inderdaad was het diens ambitie, om met het maken van een uitbreidingsplan voor Tilburg, niet alleen een technisch goed doordacht stratenpatroon te ontwerpen, maar zeker ook om *het mogelijk te maken dat op zijn rooilijnen door anderen zoo gebouwd wordt, dat schoone stadsgezichten ontstaan.*⁵⁾ Rückert heeft zich in dat opzicht doen kennen als uitgesproken liefhebber van het romantisch geënceneerde stadsbeeld. Met name de licht

gekromde straat vormde voor hem een onmisbaar bestanddeel. De ruime toepassing daarvan in het uitbreidingsplan zou er in Rückert's ogen toe kunnen leiden *dat de eigenaar van elk perceel een voor zijn perceel meest geëigende en hem meest bevredigende bouwwijze zoekt. Iedere gevel komt tot uitdrukking. En wanneer nu de aldus gevonden oplossingen zich met elkaar verstaan, dan wordt een aangenaam, schilderachtig effect bereikt.*⁶⁾ Méér dan het scheppen van mogelijkheden kon Rückert, als stedenbouwkundige, niet doen; het was uiteindelijk aan de architecten om de hun geboden kansen optimaal te benutten.

Toch waren er gevallen waarin de directeur van Publieke Werken aanzienlijk meer invloed kon uitoefenen op de vormgeving van het stadsbeeld: in die gevallen namelijk waarin de stad zelf als bouwheer optrad. Het ontwerpen van de rooilijn en het bepalen van de bouwwijze konden dan hand in hand gaan. Rückert was weliswaar geen architect, maar voor het concreet gestalte geven aan zijn ideeën omtrent smaakvolle architectuur kon hij terugvallen op de nodige bouwkundige ambtenaren. De gelegenheid om als stedenbouwkundige ook op de stoel van architect te gaan zitten, zou hij ruimschoots krijgen.

Een Technische Dienst in de problemen

Alvorens daar nader op in te gaan, is het nodig een indruk te geven van de werksituatie zoals Rückert die aantrof bij zijn aanstelling in 1913 als 'Ingenieur-Directeur van de Technische Dienst', zoals de functie toen luidde.

*) Paul van de Sande (1959) is medewerker van het gemeentearchief Tilburg. Hij publiceerde het boek 'Kunst onderweg. 166 kunstwerken in Tilburg' (1986) en in de tijdschriften 'Actum Tilliburgis' (1981) en 'Tilburg' (1984).

Afb. 1 Het oude hoofdbureau van Politie in de Bisschop Zwijzenstraat. Op de eerste verdieping was sinds 1909 de Technische Dienst gehuisvest. Foto 1940 (Collectie Gemeentearchief Tilburg).

Die Technische Dienst was al jarenlang het zorgenkindje van het gemeentebestuur. Sinds 1893 stond aan het hoofd F.J.W. Krugers (1868-1951), een man aan wiens leidinggevende capaciteiten zodanig werd getwijfeld, dat de gemeenteraad in 1909 besloot om binnen de organisatie-structuur van zijn dienst een welhaast autonome positie te verlenen aan de opzichters van de onderafdelingen; dan liep het diensthoofd hen in ieder geval niet voor de voeten.⁷⁾

Niettemin functioneerde de Technische Dienst gebrekkig, een verschijnsel dat meer op de voorgrond trad naarmate de taken van de gemeentelijke overheid toenamen; taken op het gebied van riolering en waterzuivering, en vooral ook op het gebied van woningbouw en stadsuitbreiding. Particulier initiatief stond hoog geschreven in het vaandel van het Tilburgse gemeentebestuur. Op het gebied van volkshuisvesting echter was het de rijksoverheid die met de Woningwet van 1901 het stadsbestuur had gedwongen tot het herzien van haar laissez-faire houding. Maar de diepgewortelde opvatting dat zaken als woningbouw en de aanleg van wegen beter aan particulieren werden overgelaten, bleef sterk leven in kringen van Tilburgse gemeentebestuurders. *Men heeft hier nog het voorrecht bouwondernemers en burgers te bezitten, die voor eigen rekening arbeiderswoningen bouwen; in andere plaatsen is dit niet of minder het geval en dan moet, om in de woningbehoefte te voorzien, de gemeente telkens groote sommen van het Rijk leenen, om deze vervolgens weder voor bouwondernemingen voor te schieten. Men moet dit voorrecht apprecieeren en ook daarom behoort er voor gewaakt te worden, dat de bouwkosten niet hooger dan strikt noodig worden opgevoerd.* Aldus verwoordde burgemeester G.R.C.M. Raupp tijdens een

raadsvergadering in 1912, gewijd aan het vaststellen van een nieuwe bouwverordening, zijn grondige afkeer van overheidsbemoeienis.⁸⁾ Bij diezelfde gelegenheid sprekende over wegebouw, hield hij de raadsleden voor *dat men vaak reeds blij mag zijn, als particulieren straten aanleggen... Indien in Tilburg particulieren geen straten hadden aangelegd, dan zou de stad zich onmogelijk zoo hebben kunnen uitbreiden als thans het geval is, zonder enorme uitgaven voor de gemeente.*⁹⁾ Om dat laatste punt draaide het allemaal: méér overheidsbemoeienis betekende méér uitgaven, en bijgevolg hogere belastingen. Raupp waakte angstvallig over de hoogte van de hoofdelijke omslag, met succes overigens: bij het afscheid van de burgemeester, in 1915, stelde men tevreden vast dat in de acht jaren van zijn bewind de stijging van de hoofdelijke omslag beperkt was gebleven van 1,6% tot een luttel 2,92%.¹⁰⁾

Dat succes had wel zijn prijs. Zo werd bij de reorganisatie van de Technische Dienst in 1909 uitdrukkelijk afgezien van het aanwerven van een nieuw, hoog gekwalificeerd diensthoofd ter vervanging van Krugers. *Indien men even als elders een bekwaam ingenieur aan het hoofd van gemeentewerken wil stellen, dan moet de regeling anders worden, doch ook omrede eene dusdanige aanstelling veel geld kost, willen Burgemeester en Wethouders het eerst nog eens op deze wijze proberen.*¹¹⁾

Deskundige raadsleden

Het waren overigens niet alleen financiële overwegingen, die verhinderden dat men voortvarend op zoek ging naar die bekwame ingenieur die het functioneren van de Technische Dienst op een hoger plan zou kunnen tillen: onder de raadsleden leefde namelijk sterk het idee dat zijzelf over voldoende talent en inzicht beschikten om kwesties met betrekking tot bijvoorbeeld woningbouw, en allerlei planologische vraagstukken, zonder hulp van buiten tot een goed einde te brengen. Vooral de lang-zittende raadsleden gaven soms blijk van een zekere mate van xenofobie in dit opzicht.

Zo bijvoorbeeld in 1910, toen de raad zich boog over de kwestie van de aanleg van los- en laadplaatsen bij de geprojecteerde haven. Op de voorzichtige suggestie van het raadslid J.C. Ackermans (1864-1935), om een ter zake deskundige hierover advies te laten uitbrengen (liever dan, zoals gebruikelijk, een commissie uit de raad te formeren), reageerde collega A.A.H. Pollet (1843-1916) koeltjes met de opmerking dat *de gemeenteraad zelf beter kan beoordelen wat voor Tilburg het beste is dan een vreemde ingenieur die van de toestanden hier niet op de hoogte*

is.¹²⁾ In de ogen van de nestor van de raad — de heer Pollet diende de belangen van zijn stad sedert 1872! — was het een onbetamelijk voorstel. Kon het Ackermans, met ‘slechts’ vijf jaar bestuurservaring, echt kwalijk genomen worden?

Eenzelfde situatie deed zich voor bij de al eerder aangehaalde bespreking van de nieuwe bouwverordening in 1912. Ook nu weer was het een nieuwkomer in de raad, ditmaal in de persoon van J. van Rijzewijk (1880-1939), actief in de katholieke vakbond, die het waagde om te komen met het voorstel een raadscommissie te versterken met figuren van buiten, *meer deskundig dan de Raadsdeskundigen*.¹³⁾ Uiteraard werd dit voorstel ernstig ontraden. Het opnieuw doen bestuderen van de ontwerp-bouwverordening was overbodig, *waar de heer Blomjous, oud en grijs geworden in het bouwvak, haar tweemaal heeft behandeld*; het was bovendien afkeurenswaardig, *met het oog op het prestige van de Raadscommissie*.¹⁴⁾

A.J. Blomjous (1840-1914), in het dagelijks leven houthandelaar, en raadslid sinds 1881, was niet de enige ‘interne deskundige’ waarover het gemeentebestuur kon beschikken bij de behandeling van bouwkundige vraagstukken; minstens zo groot was het gezag van L.J. Goyaerts (1852-1918), vanaf 1896 wethouder, en voorts werkzaam als architect.¹⁵⁾ Hij liet dat gezag ook graag gelden. Bij gelegenheid van de invoering van een taakverdeling tussen de vier wethouders, in 1914, viel de dienst Publieke Werken bij loting toe aan wethouder E.N.R. van Roessel (1859-1938); met uitzondering echter van de afdeling Gemeentebouwwerken: die was al vóór de loting als vanzelfsprekend toebedacht aan Goyaerts (die kennelijk minder geïnteresseerd was in de rest van de portefeuille van Publieke Werken).¹⁶⁾

Aan zelfvertrouwen schortte het dus niet bin-

nen het gemeentebestuur. Niettemin werd het burgemeester en wethouders in de loop van 1912 duidelijk dat de aanstelling van een ingenieur als hoofd van de Technische Dienst onontbeerlijk zou zijn voor een verantwoorde aanpak van de diverse problemen waarmee de gemeente zich geconfronteerd zag. Vaak waren het vraagstukken die al jarenlang aansleepten, zoals de kwestie van de zuivering van het afvalwater. Actie was dringend geboden, zeker nu de stad processen kreeg aangespannen inzake de vervuiling van het riviertje de Voorste Stroom.¹⁷⁾ Daar kwam nog bij dat het vertrouwen in de capaciteiten van Krugers inmiddels verder gedaald was. Zo bleek hij niet in staat om op bevredigende wijze vorm te geven aan het door de Woningwet vereiste uitbreidingsplan.¹⁸⁾ Het gemeentebestuur werd minder coulant ten aanzien van Krugers. In 1909, bij de vaststelling van een nieuwe verordening voor de Technische Dienst, was hij, als diensthoofd, door een gedeelte van de raad nog in bescherming genomen tegen de ongemeen felle aanval die Blomjous bij die gelegenheid tegen hem had ondernomen.¹⁹⁾ Maar twee jaar later, tijdens de behandeling van de begroting voor 1912, verkeerde de raad in zijn geheel in een grimmige stemming ten aanzien van Krugers; zozeer zelfs, dat het voorstel van burgemeester en wethouders om de directeur inzake zijn eigenzinnig personeelsbeleid een ernstige reprimande te geven, met geestdriftig applaus begroet werd; een bepaald ongebruikelijk fenomeen.²⁰⁾

Het hoeft daarom niet te verbazen dat het voorstel om over te gaan tot aanwerving van een ingenieur, vervat in een somber getoonzette nota waarin alle gemeentelijke problemen nog eens op een rijtje werden gezet, toen zonder enige verdere discussie door de gemeenteraad aanvaard werd.²¹⁾ Kort daarop werd een sollicitatieprocedure in gang gezet, en in november 1912 konden de raadsleden zich uitspreken over een voordracht van drie personen. Het advies van burgemeester en wethouders opvolgend, benoemde de raad de nummer één van de lijst tot ‘Ingenieur-Directeur’: de uit Leiden afkomstige J.H.E. Rückert. Deze was weliswaar protestant, en stond bekend als sociaal bewogen, maar daar stond tegenover dat hij zich altijd verre van de actieve politiek gehouden had. Bovendien had hij als ambtenaar, werkzaam bij de afdeling Gemeentewerken in Leiden, een voortreffelijke staat van dienst opgebouwd. Hij was vertrouwd met het maken van riolerings- en uitbreidingsplannen, en wat in het Tilburg van burgemeester Raupp ook zeker tot de verbeelding zal hebben gesproken: Rückert werd vanuit Leiden aanbevolen als een ontwerper die, *om een fraai geheel te krygen met*

Afb. 2 Het braakliggend terrein aan de Markt. Rechts daarvan de oude Weefschool en de winkel van slager Herculeijns. Links op de achtergrond het hoofdbureau van Politie. Foto 1913 (Collectie Gemeentearchief Tilburg).

*zijn smaak aanvult wat de financieën te kort geven.*²²⁾ Per 1 januari 1913 mocht hij zijn talenten komen bewijzen.

De grote schoonmaak van Rückert

Een van de eerste zaken die de nieuwe directeur van de Technische Dienst grondig aanpakte, betrof de dienst zelf. De eigenaardige, decentrale opzet van 1909 kon verdwijnen nu Krugers als diensthoofd het veld had moeten ruimen; daarvoor in de plaats ontwierp Rückert een nieuwe organisatie-structuur, gekenmerkt door overzichtelijkheid, en een strakke leiding.²³⁾ Hij rekende verder af met het verleden, door zijn dienst, waarvan de naam in de loop der jaren een ongunstige klank had gekregen bij de bevolking, om te dopen in 'Publieke Werken'. En bij deze cosmetische ingreep zou het niet blijven. In het tweede jaar van zijn aanstelling zou Rückert voor zijn stratemakers een premiestelsel introduceren; een produktieverhogende maatregel, zo luidde het, waarmee bovendien *de ergernis der gemeentenaren over luieren van gemeentearbeiders goeddeels is weggenomen.*²⁴⁾

Maar het beleid van de nieuwe directeur bevatte ook meer personeelsvriendelijke componenten. Zo maakte hij zich sterk voor een goede huisvesting van zijn dienst. Daarbij stond het welzijn van zijn ambtenaren overigens niet op de eerste plaats: wilde een efficiënt opgezette organisatie ook werkelijk goed functioneren, dan was het immers bittere noodzaak dat er gewerkt kon worden in een doelmatig gebouw. En allesbehalve doelmatig was het onderkomen zoals Rückert dat had aangetroffen bij zijn komst naar Tilburg.

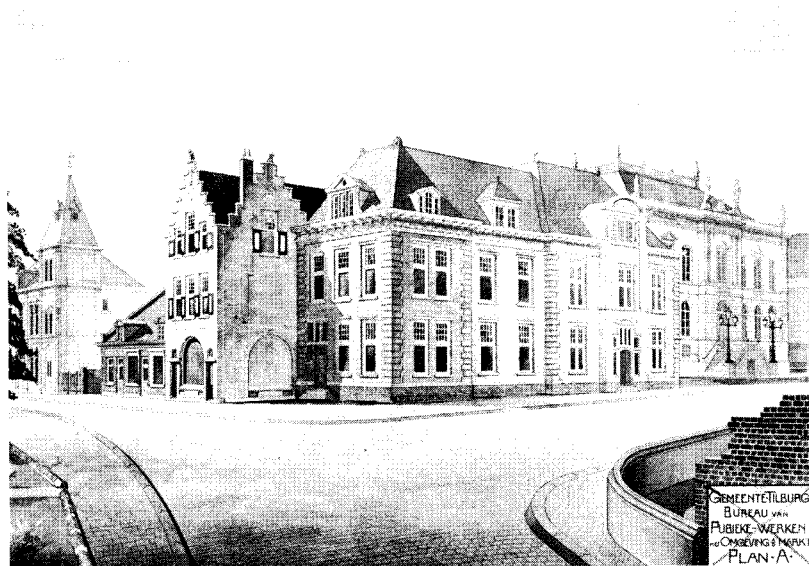
Sinds 1909 was de Technische Dienst gevestigd vooraan in de Bisschop Zwijsenstraat, en wel op de bovenverdieping van het hoofdbureau van Politie, een in 1908 verbouwde,

voormalige schoolmeesterswoning (afb. 1). Door een gestage toename, de laatste jaren, van het aantal ambtenaren bij de Technische Dienst, was die ruimte al snel te klein gebleken. Maar wat Rückert vooral ook zorgen baarde, was de onpraktische indeling van het gebouw. Die zou namelijk van negatieve invloed kunnen zijn op de nieuwe, gecentraliseerde opzet van de dienst. Rückert wenste overzicht over zijn personeel, niet alleen op papier, maar ook op de 'werkvloer'. Alleen met een nieuw gebouw zouden de huisvestingsproblemen afdoende opgelost kunnen worden, zo concludeerde hij in een uitvoerige nota, gericht aan burgemeester en wethouders.²⁵⁾

Nieuwbouw zou bovendien de mogelijkheid bieden om het imago van de voormalige Technische Dienst weer wat op te vijzelen. Een voornaam kantoorpand, representatief gelegen, zou het sceptische Tilburgse publiek opnieuw geloof moeten schenken in een dienst, die, zo moest Rückert vaststellen, *op dit oogenblik... niet het maatschappelijk aanzien heeft, dat noodig is om het zoo onmisbare vertrouwen daarin te geven.*²⁶⁾ Hoe ernstig hij dit probleem nam, blijkt wel uit het feit dat hij hiermee radicaal afweek van zijn opvatting omtrent de plaatsing van wereldlijke openbare gebouwen in het algemeen. In zijn toelichting bij het uitbreidingsplan klinkt het althans heel anders: *De noodzakelijkheid om deze gebouwen een belangrijke plaats te geven, geldt voor de daarin uitgeoefende diensten niet of slechts in betrekkelijk geringe mate en in het algemeen zal dit door de erin dienst doende personen ook niet zwaar worden gevoeld.*²⁷⁾ Die regel ging in het geval van Publieke Werken niet op. En Rückert ging dus op zoek naar een representatief gelegen bouwlocatie, liefst niet te ver verwijderd van het stadhuis, want dan zou het contact tussen het gemeentebestuur en het diensthoofd in het gedrang komen.

Met die voorwaarde in gedachte liet Rückert zijn oog vallen op het terrein aan de zuidzijde van de Markt, grenzend aan de Bisschop Zwijsenstraat (afb. 2). Daar lag een onbebouwd perceeltje gemeentegrond, en als het daaraan grenzende pand van de voormalige weefschool (toch al bepaald geen sieraad voor de stad) gesloopt zou worden, dan kwam er voldoende ruimte vrij voor het nieuwe kantoor. Daarmee zou de gemeente, aldus Rückert, twee vliegen in één klap vangen: zijn dienst zou op goede stand gehuisvest worden, terwijl een gebouw van voornaam karakter aldaar het stadsbeeld in de omgeving van het gemeentehuis aanmerkelijk zou verfraaien. De Leidse ingenieur woonde nog maar een paar maanden in Tilburg, en kon dus uit ervaring spreken, toen hij schreef: *ie-*

Afb. 3 Ontwerp uit 1914 voor een nieuw bureau van Publieke Werken op de hoek van de Markt en de Bisschop Zwijsenstraat (Collectie Gemeentearchief Tilburg).

Afb. 4 V.l.n.r. F.H.W. Krugers (1868-1951), J.H.E. Rückert (1879-1918) en B. Ruigvoorn (1869-1932). Foto 1917 (Collectie Gemeentearchief Tilburg).

der, die vreemd komt in deze stad, krijgt den indruk, dat daar een of ander gebouw is afgebroken en dat het vrijkomend terrein nog onbebouwd ligt in afwachting van de beslissing, wat daarop zal verrijzen.²⁸⁾ Als het aan hem lag, zou aan die verwachting spoedig beantwoord gaan worden door een voornaam ogend pand, in baksteenbouw, gehouden in den rustigen stijl der 18e eeuw.²⁹⁾ Toepassing van een dergelijke vormgeving zou het nieuwe gebouw harmonieus doen aansluiten bij de bestaande bebouwing, gedomineerd door het neoclassicistische stadhuis en de tegenover liggende Heikese kerk. Hier lag dus een kans voor het gemeentebestuur om precies dat 'aangenaam, schilderachtig effect' te bereiken, waarvan Rückert later zou spreken in de toelichting bij zijn uitbreidingsplan.

Wat de directeur van Publieke Werken nu precies voor ogen had als hij sprak van die 'rustigen stijl der 18e eeuw', toont het fraaie werkstuk, vervaardigd door een van zijn assistenten, B. Ruigvoorn (1869-1932), sedert 1902 chef van de onderafdeling Gemeentebouwwerken (afb. 3).³⁰⁾ Volgens die tekening zou het nieuwe kantoor, ingepast tussen het stadhuis en café 'De Zwarte Ruiter' (het pand met de trapgeveltjes), deel gaan uitmaken van een visueel aangenaam, pittoresk hoekje in dit zo belangrijke stadsdeel. Het hier afgebeelde ontwerp was overigens maar één van de vele varianten die in de loop van mei 1913 tot augustus 1914 via burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad werden voorgelegd.³¹⁾ Dat er steeds nieuwe plannen ter sprake kwamen, was deels het gevolg van een wijziging, of liever, uitbreiding van de bouwlocatie. Door de aankoop van het pand van slager Herculeijns, gesitueerd tussen het stadhuis en de voormalige weefschool, kreeg Rückert de gelegenheid om een kantoor te ontwerpen dat niet alleen qua stijl, maar ook letterlijk zou aansluiten bij het gemeentehuis. Het was van dit voorstel, en van dit voorstel alleen, dat een fraaie perspectieftekening gemaakt werd, dienend als aantrekkelijk prospectus ter overreding van de raadsleden.

Die zouden namelijk in de vergadering van 7 augustus 1914 definitief een keuze maken uit de bouwplannen, waarvan de alternatieve varianten, ontwikkeld op verzoek van een kritische gemeenteraad, slechts waren uitgewerkt tot technische tekeningen, die de leek doorgaans niet erg kunnen bekoren.

De debatten in de gemeenteraad vormden dus de andere factor, verantwoordelijk voor het ontstaan van een veelheid aan plannen. De raadsleden lieten zich namelijk niet zo makkelijk overtuigen van de juistheid van de oplossing, zoals aangedragen door die uit Leiden overgekomen ingenieur. Had het braakliggend terrein hem, als buitenstaander, de indruk gegeven dat het onbebouwd was 'in afwachting van de beslissing, wat daarop zal verrijzen', voor de geboren en getogen Tilburgse raadsleden was die open plek nu juist datgene wat de Markt ook werkelijk tot markt maakte. Zij bezagen de ruimte rondom het stadhuis als een plein, en voor zover dat, stedenbouwkundig bezien, nog niet erg uit de verf kwam (getuige de indruk van een buitenstaander), was dat een reden te meer om die ruimte te vergroten. Rückert daartegenover, was van mening dat de Markt, de naam ten spijt, in wezen een straat was, waarvan de verbrokkelde gevelwand dringend een stijlvolle aanvulling behoefde.

Door dat verschil in zienswijze viel het burgemeester en wethouders niet licht om het bouwplan van Rückert door de raad te krijgen. Met de voorstellen om het pand van Herculeijns aan te kopen, en de oude weefschool af te breken, konden de raadsleden van harte instemmen; zolang men het vrijkomend terrein maar onbebouwd liet. Daar kwam nog bij dat de raad meende met het streven naar de vorming van een groot plein bij het stadhuis, aan te sluiten bij de laatste trend op stedenbouwkundig gebied (zoals het een vooruitstrevend stadsbestuur betaamt); immers, zo werd opgemerkt tijdens een van de debatten die in de loop van 1913 aan dit onderwerp gewijd waren, *In de groote steden ziet men schatten gelds uitgeven, om een plein te vergroten.*³²⁾ Deze opmerking werd bij een volgende gelegenheid echter deskundig gepareerd door burgemeester en wethouders, en wel met een citaat, aangeleverd door Rückert uiteraard, van de internationaal befaamde stedenbouwkundige, Camillo Sitte: *Es ist eine förmliche Modekrankheit dieser Freilegungswahn.*³³⁾ Of de raadsleden hier nu erg van onder de indruk waren geraakt of niet, feit is wel dat zij niet lang daarna, in december 1913, in principe akkoord gingen met het idee om het nieuwe kantoor voor Publieke Werken te situeren naast het stadhuis. Wel werden door de meest geëngageerden onder de raadsleden nog allerlei suggesties aange-

dragen omtrent de definitieve vorm van het gebouw, en het precieze verloop van de rooilijn. Die suggesties verwerkte Rückert vervolgens tot de bouwtechnische schetsen, waarvan hij hoopte dat de raadsleden ze terzijde zouden leggen bij het aanschouwen van zijn eigen, fraai gepresenteerde ontwerp. Op 7 augustus zou de knoop doorgehakt worden. Een onvoorziene gebeurtenis gooide echter roet in het eten: volgend op het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, werden de Nederlandse strijdkrachten gemobiliseerd, en daaronder bevond zich, als vrijwillig reservist, de directeur van Publieke Werken.³⁴⁾ Burgemeester en wethouders waren er kennelijk niet zo zeker van dat ze het door Rückert gepropageerde bouwplan zonder diens assistentie veilig door de raad zouden kunnen loodsen, want het voorstel werd voor onbepaalde tijd aangehouden. Daarmee kwam de publieke discussie voorlopig tot een einde, en kon de ambtelijke molen worden stilgelegd.

Noten

- 1) Gemeentearchief Tilburg (G.A.T.), notulen gemeenteraad 1917, bijl. 72.
- 2) Voor een historisch overzicht van het vak stedenbouw als wetenschappelijke discipline, zie: P. de Ruyter, *Over de opkomst van de moderne stedenbouw en planologie (1870-1945)* I&II, Akt, 4e jg. (1980) nrs. 2 en 3.
- 3) P. de Ruyter o.c., 24-26. Zie ook: S. Cusveller e.a., *Wolstad in ombouw. De inzet van het stadsvormonderzoek bij de herstructurering van de oude stad in Tilburg*, Delft 1986, 48-49.
- 4) S. Cusveller o.c., 49.
- 5) Aldus omschrijft Rückerts adviseur, de Delftse hoogleraar J.H. Valckenier Kips, de taak van de stedenbouwer in diens voorwoord bij het rapport inzake het uitbreidingsplan (zie n. 1, p. 4).
- 6) Uitbreidingsplan (n. 1), 100-101.
- 7) G.A.T., notulen gemeenteraad 4 oktober 1909, Handelingen (H.) 307-350. Krugers was directeur van Gemeentewerken sinds 1893, na vijf jaar als tekenaar belast te zijn geweest met het opmaken van de leggers der openbare wegen en voetpaden. Voor Krugers, zie: J. Verhulst, *Trekkers van toen*, PW. Informatieblad voor het personeel, 1e jg. nr. 1 (febr. 1985).
- 8) G.A.T., notulen gemeenteraad 23 februari 1912, H. 53.
- 9) Id., H. 64.
- 10) Gemeenteverslag over 1915, 68. Zie ook M. Rossen, *Rückert, een omstreden figuur. Voor een stedenbouwer op de bres!*, Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur, 2e jg. nr. 4 (dec. 1984); hierin wordt het mentale klimaat beschreven van 'het conservatief-liberale Tilburg', de gemeente met het laagste belastingpercentage.
- 11) G.A.T., notulen gemeenteraad 4 oktober 1909, H. 313.
- 12) G.A.T., notulen gemeenteraad 27 juni 1910 (besloten vergadering), ongepagineerd.
- 13) G.A.T., notulen gemeenteraad 23 februari 1912, H. 50.
- 14) Id. Voor de data van de eerste benoemingen van de vermelde raadsleden, zie: Gemeenteverslag over 1912, 70-71.
- 15) Het is voor dit tijdvak moeilijk, zo niet onmogelijk, om een strikt onderscheid te maken tussen ontwerpers (architecten) en uitvoerders (timmerlieden); het oude ambacht van stadstimmerman omvatte beide activiteiten. Zo wordt Blomjous in de adresboeken van Tilburg tot aan 1906 steeds vermeld als hout-handelaar, maar in 1911 blijkt hij zich onder de architecten geschaard te hebben. Collega Goyaerts daarentegen, wordt van meet af aan als architect aangeduid. Evengoed zal ook hij met het timmermansvak vertrouwd zijn geweest.
- 16) G.A.T., notulen vergadering burgemeester en wethouders 22 juni 1914, nr. 2.
- 17) G.A.T., notulen gemeenteraad 26 juli 1912, H. 218-221, bijl. 114.
- 18) G.A.T., notulen gemeenteraad 3 maart 1911, H. 72. In eerste instantie had het gemeentebestuur getracht om vrijgesteld te worden van de verplichting om een uitbreidingsplan te maken, in haar ogen een onmogelijke opgave wegens de uitgestrektheid van de bebouwing over het totale grondgebied. Zie hiervoor: M.J.J.G. Rossen, *Het Tilburgse volkshuisvestingsbeleid 1902-1919*, Noordbrabants Historisch Jaarboek, III (1986), Den Bosch 1986, 190-192.
- 19) G.A.T., notulen gemeenteraad 4 oktober 1909, H. 311-314.
- 20) G.A.T., notulen gemeenteraad 10 november 1911, H. 275-279.
- 21) G.A.T., Secretarie-archief (S.A.) 1912 afd. I, nr. 638, geheime nota dd. 4 juni 1912. G.A.T., notulen gemeenteraad 26 juli 1912, H. 230, Bijl. 112.
- 22) G.A.T., S.A. 1912 afd. I, nr. 638. Dit dossier bevat onder meer diverse getuigschriften aangaande de sollicitatie van Rückert. Het citaat is genomen uit een brief van aanbeveling van het Leidse gemeenteraadslid Mr. A.J. Fokker, dd. 22 oktober 1912. Voor de opinievorming in Tilburg omtrent de figuur van Rückert, zie ook: M. Rossen o.c. (n. 10).
- 23) G.A.T., S.A. 1913 afd. I, nr. 388. G.A.T., notulen gemeenteraad 29 augustus 1913, bijl. 142. Rückert publiceerde later zijn ideeën hieromtrent: *Over de organisatie der gemeentelijke Technische Diensten*, Technisch Gemeentebled, 1e jg. nr. 5 (aug. 1915), 93-98.
- 24) Gemeenteverslag over 1914, 123-124. Het citaat is genomen uit een nota, gericht aan burgemeester en wethouders dd. 27 oktober 1915, in: S.A. 1915 afd. I, nr. 415.
- 25) G.A.T., S.A. 1913 afd. I, nr. 445, nota dd. 5 mei 1913.
- 26) Id., nota dd. 8 juli 1913.
- 27) Uitbreidingsplan (n. 1), 96.
- 28) Nota dd. 5 mei 1913 (n. 25).
- 29) Id.
- 30) Potlood en aquarel, 45 x 63,5 cm., gedateerd 'april-mei-1914'. De tekening werd in 1986, samen met een aantal andere ontwerpen, aan het gemeentearchief geschonken door een kleindochter van Ruigvoorn. Daardoor kan het werkstuk, ondanks het ontbreken van een signatuur, veilig aan hem worden toegeschreven.
- 31) Voor het navolgende heb ik geput uit: G.A.T., S.A. 1913 afd. I, nr. 445; id. 1914 afd. I, nr. 90; G.A.T., notulen gemeenteraad 30 mei 1913, H. 116, bijl. 108; id. 13 juni 1913, H. 153-173; id. 9 december 1913, H. 389, bijl. 269; id. 7 augustus 1914, H. 400-401, bijl. 172. Alleen voor letterlijke aanhalingen wordt nog een afzonderlijke verwijzing gegeven.
- 32) G.A.T., notulen gemeenteraad 13 juni 1913, H. 160.
- 33) G.A.T., notulen gemeenteraad 1913, bijl. 191.
- 34) Wel werden pogingen ondernomen door burgemeester en wethouders om het Ministerie van Oorlog te bewegen tot het verlenen van bijzonder verlof aan Rückert, maar die pogingen hadden, althans in 1914, geen succes. Zie hiervoor: G.A.T., S.A. 1914 afd. I, nr. 486 (ondergebracht in afd. IV, Mobilisatie).